

Eduard Goldstücker

A FÁRAÓ SÜTŐMESTERE

Megélt irodalom

Kertész Imre fordítása

Olvasni egyebek mellett annyit jelent, hogy olvasmányunkat szakadatlanul szembe-sítjük a saját élettapasztalatainkkal. Ha az irodalom nyújtotta élmény nem egészen egyezik a sajátunkkal, akkor ez az eltérés a „Nem így igaz” formájában jelentkezik, s megpróbálkozik az élménynek megfelelő korrekcióval. Az ilyen egybevetések természetesen sarjad ki olykor az apokrif, mely a költői megformálás és a befogadói tapasztalat valamiféle kompromisszumát mutatja. A befogadott mű eredeti változatában ugyan megtaláljuk a saját élményünket, emocionálisan ráismerünk, csakhogy némely körülmény és okozati összefüggés sehogyan sem akar kielégítő módon összehangolódni. Azzal az érzéssel, hogy ilyesmit megéltünk már, egyúttal az a vágy is felébred bennünk, hogy a saját érzelmeinkkel átszót emlékhöz igazítsuk az élménynek attól eltérő kereteit, magyarul, hogy az olvasottakat lehetőleg a magunk számára aktualizáljuk.

Abban, aki irodalommal foglalkozik, idővel spontán módon összegyűlik egyfajta antológia, mely azokból a művekből vagy részletekből áll, amelyek rendkívüli aszszociatív elevenséggel érintük és jelenítik meg a saját tapasztalatot, életélményt. Ez az antológia olyannyira individuális, hogy egyenesen erre a vakmerő kijelentésre ragadhatatna: „Mondd el, miből áll megélt irodalmad, és én megmondom, ki vagy.”

Az én antológiámnak meglehetősen az elején szerepel az ótestamentumi József-történet egy szakasza. Arra az epizódra gondolok, ahol egyiptomi ura, Potifár börtönbe vetteti Józsefet, akit azután a fáraó elé idéznek, majd gazdasági diktátorrá tétetik „az egész Egyiptom” felett. Ez az elbeszélés az adott körülmények közt elgondolható legmélyebb bukás és az elgondolható legmagasabbra emelkedés története, az emberélet forgandóságának, sőt kalandosságának mitikus paradigmája. Az évszázadok során prédikátorok megszámlálhatatlan sokaságának szolgált alapul a jámbor intelmekhez, hogy az ember sohase csüggedjen el, hanem a viszontagságok közepette is bizakodjon, hogy – miként József példája mutatja – vele van az Úr, és sorsát a legjobbra fordítja majd. (Nem tudom – és, sajnos, már sosem fogom megtudni –, hogy megboldogult édesanyám szívében vajon maradt-e még valami efféle bizakodás, mialatt az auschwitzi gázkamrák felé szállították.)

József ártatlanul történt bebörtönöztetését, amiként kiszabadítását is az eredetileg életfogytiglanra szánt fogságából bár nagyon is át tudom érezni, mégsem ez az oka, hogy ez a szöveg az én megélt irodalmam antológiájába bekerült. Az ok máshol rejlik.

A bibliai mesemondó itt kettős feladat előtt találta magát, jelesül, hogy mind József bukását, mind pedig a fölemelkedését is hihetően motiválja. Mindkettővel ragyogóan megküzd. Míg azonban az első feladat megoldásához teljesen elegendő Potifár feleségének a József ellen emelt vádja, a második már bonyolultabb cselekményt kö-

vetel. Mert könnyen érthető, hogy egy rabszolgát – ez volt József társadalmi státusa – bebörtönöznek, az már viszont szerfelett valószínűtlenül hangzik, hogy az ilyen rabszolga egy napon hirtelen meghívást kapjon az uralkodótól, és a fogadótermet az ország második számú hatalmasságaként hagyja el. Hogy mindezt hihetővé tegye, az elbeszélőnek három új elemmel kell gyarapítania a történetet, és az újaknak meg egy réginek az összjátéka révén beteljesítenie a motivációt.

A cselekmény három új eleme:

1. A börtönnek, ahová Józsefet elszállítják (az új angol Bibliában a „*Vörös torony*” néven szerepel), az a különössége, hogy a legfontosabb politikai foglyokat, „*a király foglyait*” is itt őrzik, ami máris egyféle összekötést teremt a büntetőintézmény meg a királyi udvar közt.

2. Mivel az Úr állandóan Józseffel van (az egész történetnek ez a vezérmotívuma egyedül a TEREMTÉS KÖNYVE harminckilencedik fejezetében nem kevesebbszer, mint négyszer variálódik), tehát „*kedvessé tevő őt a tömlőctartó előtt*”, úgyhogy ez valamennyi fogoly felügyeletét és az ezzel járó írnokei munkát is Józsefre bizza. Potifár háztartásának bukott intézőjét e módon gyakorlatilag a börtön intézőjévé teszik meg, ami neki a büntetőintézmény területén való szabad mozgást, valamint a börtön lakóival való érintkezést is egyaránt biztosítja.

3. Miután az előfeltételek ilyen módon létrejöttek, most már nem sok kell, hogy így mondjuk, operatívva tételükhöz, ami úgy történik, hogy a fáraó szűkebb köréhez tartozó személyeket csuknak a börtönbe.

Mindez egymagában még mindig nem juttathatná el Józsefet a királyi palotába. Ehhez csupán az álomfejtés istenadta tehetsége segíti, ami az egykori, fennhéjázó álmot látó és értelmező ifjú első és csaknem halálos kimenetelű balszerencséjét okozta, és ami, miután eddig mintegy hallgatagon az elbeszélés kulisszái mögött tartották, most nemcsak a börtönhaláltól való szabadulásának, de egykori hatalom- és dicsőséglátomása beteljesülésének is a mozgatórugójává válik. – Az ilyen elbeszélőművésztől nem tagadhatjuk meg elismerésünket.

A Biblia (Luther [magyarul: Károli Gáspár] fordításában) mindezt az alábbi tömör és tárgyilagos mondatokban foglalja össze:

„És lőn ezek után, hogy az egyiptomi király pohárnoka és sütőmestere vétkézének az ő urak ellen, az egyiptomi király ellen.

Megharaguvék ezért a Faraó az ő két főemberére, a főpohárnokra és a főszütőmesterre,

És fogságba vették azokat a testőrök főhadnagyának házában levő tömlőcbe, arra a helyre, ahol fogva vala József.

A testőrök főhadnagya pedig Józsefet rendelé melléjük, és szolgálta nékik. És jó ideig valának fogságban.

És az egyiptomi király pohárnoka és sütőmestere, akik a tömlőcbe fogva valának, látának álmod mindketten; mindegyik külön álmod, azon egy éjjel, mindegyik az ő álmának értelme szerint.”

Szem előtt tartandó, hogy a két magas tisztviselő csupán segédeszközként illeszkedik a történetbe, s miután megtették kötelességüket, a történet el is bocsátja őket. Azért jelennek meg, hogy – mint már utaltunk erre – egyfajta viaduktként áthidalják a hatalmas szakadékot, mely egy senki rabszolgát a királytól elválaszt. Álmuk arra szolgál, hogy érvényre juthasson József álomfejtő tehetsége; azután egyikükkel hóhérvégé, mert egyetlen túlélő immár elég, hogy a kellő időben álomfejtőként ajánlhassa a királynak Józsefet, hogy tehát mintegy átvezesse őt a viadukton. Az el-

beszélés kizárólag ennyiben érdekelt a két úr sorsát illetően. Az én tapasztalataim azonban új fénybe állítják a fáraó pohárnokát meg a sütőmesterét, és egészen más-
valamit sejtetnek velem a bibliai színpadon való kurta fellépésük hátterében.

Az eredeti szöveg csupán hivatalos titulusaikkal jellemzi a két urat. Mindamellet
joggal feltételezhetjük, hogy a népélelmezés területének két miniszteréről lehet szó
(„főpohárnok” és „fő sütőmester”). Mármost ha minisztereket fogságra vetnek, akkor ott
mindig nyomós politikai problémák játszanak szerepet, egy miniszter kivégzését pe-
dig fontos – nyilvános vagy titkos – per előzi meg. Tegyük hozzá, hogy abszolutiszi-
kus rezsimben, amilyen a fáraóé, az uralkodó akarata törvényerővel bír, és akár a leg-
magasabb állású szolgáját is elteheti láb alól. Ám kényszerítően súlyos ok nélkül még
ott sem történik ilyesmi.

Amennyire én tudom, a József-történet számtalan epikai és dramatikus feldolgo-
zása mind kritikádanul alkalmazta a bibliai beszámolót. Még Thomas Mann is, aki a
túl rövid elbeszélést a JÓZSEF, A KENYÉRADÓ-ban oly gazdagon feldúsította, még ő is
magától értetődőnek tekinti, hogy tényleg úgy igaz, amiként a hagyományban áll,
nevezetesen, hogy (az általa hozzáköltött összeesküvésben) a pohárnok ártatlan, a sü-
tőmestert viszont jogosan végzik ki. Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy Thomas
Mann, mint különben valamennyi törvényisztelő polgár, abban a természetes meg-
győződésben élt, hogy ártatlanokat csakis ritka és kivételes esetekben ítélnék el, té-
vedésből, és az a gondolat, hogy a szándékosan végrehajtott tömeges justizmord és
bírói tévedés (ami korántsem tévedés) már a régi Egyiptomban is része lehetett az ál-
lampoitikának, távol állt tőle. Ez a civilizatórikusan öröklött (ha szabad ekként nevez-
nem) spontán bizalom az állam tekintélyében, a törvényesség elvében, alighanem ez
akadályozott meg annyiakat, hogy a harmincas évek moszkvai kirakatpereit (majd
azok iszonyú ivadékait a háború utáni Közép- és Kelet-Európában) annak lássák, amik
azok valójában voltak: a jog leple alatt folytatott gyilkos terrornak.

Én a fáraó sütőmesterének ügyét egészen másképp látom. Abból indulok ki, hogy
az áthagyományozott szöveg elhallgatja, a letartóztatottak miben „vétkézének az ő urak
ellen” (avagy, az új angol Biblia szavaival, „mivel sértették meg az ő urakat”). Mint már
említettem, a bibliai változatnak nem kell az ilyen csekélységen fennakadnia, hiszen
a két úr ott a Morgenstern Korff urához hasonlatos szerepet játszik, aki a derék
Palmströmöt csupán „a rim kedvéért” kíséri el a cseh faluba. Nekem azonban jogosnak
tetszik a kérdés fölvetése. Tekintve, hogy két népélelmezési miniszterről van szó, föl-
téltezhető, hogy olyan nehézségek merültek fel e téren, melyek az elégedetlenség
kitörésével fenyegettek. Ha azonban egy totalitárius rezsim képtelen elhárítani az ef-
féle elégedetlenség valódi okait, akkor általában olyan intézkedésekhez folyamodik,
amelyekkel eltereli az alávettettek figyelmét a nyomorúságuk okáról, például azzal,
hogy „leleplez” egy nem létező összeesküvést, az állítólagos összeesküvőt pedig meg-
bünteti el nem követett bűnéért. Mert – így mutatja ezt a régi tapasztalat – az aláve-
tettek potenciálisan veszedelmes nyugtalanzkodása eloszlatható, ha valaki felelőst, egy
áldozati bárányt löknek eléjük. Mi több, az állítólagos tettes iránti gyűlölet még arra
is jó, hogy a hatalmon lévők tömegbázisát pillanatnyilag megszilárdítsa.

Hogyan és hol találják meg ilyenkor az „összeesküvőket”? Egy személy vagy egy
párt, mely a hatalmat egymaga birtokolja, nem teheti, hogy balsiker esetén a lakos-
ság elé álljon, és így szóljon: „Tévedtünk, bocsássatok meg.” Ha ez többször is meg-
ismétlődne, a megszólítottak bizonyára azt követelnék, hogy érdekeik védelmét meg-
bízhatóbb kezekbe adják. Az olyan rezsimnek tehát, amely monopolisztikusan birto-

kolja a hatalmat, hibáiért és az alávetettek érdekeit súlyosan károsító intézkedéseikért másvalakit kell okolnia, és a mindenkori ellenség (márpedig az mindig akad; erről gondoskodnak) ármánykodásaként feltüntetnie. Mivel pedig az ilyen politikai rendszerben csupán egyetlen hatalmi centrum létezik, az ellenségnek, így bizonygatják, ebbe a centrumba kellett becsempésznie ügynökeit. Hogy ezt elhithessék, valami retentően veszedelmes bűnszöveget készítettek a látszatát keltük. Azt azután, hogy résztvevőként kit „leplezzenek le”, vegyenek őrizetbe és büntessenek meg, igen alapos megfontolás után, a hatalom csúsa körüli legszűkebb körben döntük el. (Csehszlovákiában, hogy az általam ismert esetet hozzam fel példaként, annak idején két teljes évig tartott, míg a majd „leleplezendő” összeesküvés néhány megtárgyalt forgatókönyve és szereposztási lajstroma után – Sztálin nyomására – végül, alig hat esztendővel Auschwitz és Theresienstadt után, az elsősorban is antiszemita utat választották.)

A fent elmondottak alapján bizonyára nem keltek csodálkozást azzal, hogy mind a történet hiányzó részleteit, mind pedig a kérdéseimre adott választ a bibliai beszámoló sorai közt vélem megtalálni. Gyanúm, miszerint a pohárnok meg a sütőmester tartóztatása az élelemellátási nehézségekkel állhatott összefüggésben, korántsem tűnik olyan légből kapottnak, ha meggondoljuk, hogy az egész fáraó–József viszonyoknak éppen a rossz termés miatti gond áll a középpontjában. És ez a gond biztosan nem a fáraó álma révén merült föl először, inkább fordítva lehet, úgy, hogy ez a gond annyira intenzíven foglalkoztatta, hogy még az álmába is behatolt – ama világhírű, a tehenekről meg a kalászkokról látott álomba.

A legnagyobb valószínűséggel föltételezhetjük, hogy néhány évvel korábban a rossz termésnek politikailag veszedelmes feszültség lett a következménye, amit a lehető leggyorsabban fel kellett számolni, de legalábbis elcsitítani. Mivel az első lehetetlen volt, hiszen a lakosságnak nem tudtak több élelmet előteremteni, így hát tartóztatták a két illetékes szakminisztert, és eljárást indítottak ellenük, mondjuk a hivatali hatalmukkal való visszaélés, szabotázs, sőt hazaárulás címen. Kezdetben talán abban reménykedtek, hogy ezek az intézkedések szeptenül szolgálnak majd a felgyülemlett népharag, az indulatok levezetésére, és így kihúzzák a legközelebbi termésbetakarításig. Minthogy azonban a jelek szerint a következő évben is rossz lehetett a terméshozam, a sütőmestert ártatlanul halálra ítélték és felakasztották. Miért csak őt, és a másikat nem? Ennek elbeszéléstechnikai indítékaira utaltunk már. Egyébként pedig számtalan feltevésbe bocsátkozhatnánk. A legmegalapozottabb bizonyára az lenne, hogy a sütőmester ellen, az önmaga által kiesztelt bűnyűben eljáró szervnek a pohárnok az ő fogalmaik szerinti „komoly” segítséget nyújtott a vizsgálat során.

Ha azonban ez így történt, akkor új kérdések merülnek fel. A jelentés nem szól arról, hogy vajon kihallgatták-e a foglyokat. Mindössze annyit tudunk meg, hogy együtt ültek „a testőrök főhadnagyának házában levő tömlőben”, és egyes-egyedül Józseffel érintkezhetek. Ha ez valóban így igaz, akkor Józsefnek az ügyben betöltött szerepe mögé hatalmas kérdőjel kívánkozik, mert nemigen vehető el a kézenfekvő gyanú, hogy József folyamatos jelentésekkel láthatta el a vizsgálóhatóságot a két fogolyról, mi több, hogy Józsefet a hatóság már kezdetben is e célból „rendelé melléjük, és szolgálta nekik”; ami viszont arra vallana, hogy bizonyos magasabb helyeken már korábban is felfigyeltek Józsefre, és így aligha volt ő ráutalva a feledékeny pohárnokra, hogy az csak a sütőmester kivégzése után két évvel említse meg őt a királyi udvarban.

Ennek a bibliai kétesztendő időszaknak azonban valami egészen más tartalmat adhatunk. József, akit tízenhét éves korában hoztak Egyiptomba, a tízesztendei szolgálat alatt, míg Potifár házáat vezette és vagyonát kezelte, alaposan megismerte az ország gazdasági életét, a két miniszterrel folytatott beszélgetései során pedig ezen túl is betekintést nyerhetett a változékony gabonatermés problematikájába. A jelek szerint azután két évre lehetett szüksége, hogy mindezek alapján kidolgozza azt a tervezetet, amelynek segítségével leküzdhetette a Nilus-folyás szeszélyei okozta gazdasági és politikai nehézségeket. Ezt a tervezetet helyezhette azután (már akár a főpohárnok közvetítésével, akár pedig ama magasabb helyek közbenjárásával, amit fentebb diszkréten „vizsgálóhatóságként” említettünk) az álmaiban is a termésgondok által gyötört fáraó elé. Csak melleleg jegyzem meg, hogy mennyire elbűvölő költői ödet is ez, egy gazdasági tervezetet álmofejtés formájában ismertetni az uralkodóval.

A politikai kirakatperek típusa az évezredek során is mindvégig hú maradt lényegéhez. A fáraó balvégzetű sötömesterét megszámlálhatatlanul sok hasonló áldozat követte.

És még egy kérdés, amit a József-történet felvet: mit jelent a mi szekularizált gondolkodásunk számára az a kifejezés, hogy „*az Úr Józseffel vala*”? Értelme a bibliai kontextusban világos: Isten József fölé nyújtja védőlemező kezét, segíti őt, hogy minden veszélyt kiálljon, sőt legvakmerőbb emberi törekvései beteljesedését is szavatolja. Mi azonban egy emberek faragta történettel állunk szemben, egy mesteri elbeszéléssel, amelynek egy férfi Istennek tetsző életét kell példaszerűen és tanulságosan megjelenítenie, és amelynek didaktikus célja mind a mese felépítését, mind pedig a hős alakját eleve megszabta. Ki vala hát ténylegesen Józseffel? Az egek és a föld ura-e, vagy pedig a mesemondás és a palavessző mestere?

Libuše Moníková

TÉMÁNK: A KASTÉLY

Hogyan születik meg kivetítésekből a hatalom

Szaszovszky József fordítása

I

Amikor megérkezik, K. nem látja a kastélyt. Csak miután eltöltött egy éjszakát a faluban, s az éjszakai fogadóbeli kihallgatás során kilétéről faggatják, és a kastély váratlanul igazolja – csak miután elvesztette tájékozódóképességét, akkor válik fogékonnyá azoknak látásmódjára, akik a faluban születtek. Reggel már jól láthatóan ott áll előtte a kastély, s első pillantásra megfelel várakozásának. Közelebb érve, a kastély falusi házakból összehordott nyomorúságos városkának bizonyul – mintegy a falu délibábjának (honnan is meríthettek volna más képet a parasztok?).